

НАСТАВНО – НАУЧНОМ ВЕЋУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На X редовној седници Наставно – научног већа Филозофског факултета одржаној 23. фебруара 2017. изабрани смо за чланове комисије за оцену и одбрану докторске дисертације Александра Иванова *Банат у доба краља Матије Корвина (1458-1490)*. После пажљивог читања рукописа тезе, комисија има част да Већу поднесе следећи

ИЗВЕШТАЈ

Основни подаци о кандидату и дисертацији

Александар Д. Иванов је рођен 4. септембра 1980. у Зрењанину. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду 2004. године. Докторске студије на Одељењу за историју је уписао 2009. године. Објавио је радове у *Раду Музеја Војводине* и *Зборнику Матице српске за историју*. Хонорарни је сарадник на пројекту *Српски биографски речник* у оквиру којег је објављено неколико његових прилога. Ради као наставник историје у основним школама у Боки, Јаши Томићу и Конаку.

Рукопис докторске дисертације *Банат у доба краља Матије Корвина (1458 – 1490)* предао је на оцену 3. фебруара 2017. године. Рукопис тезе има укупно 445 страна отиснутих штампачем и форматираних према важећим стандардима. Основни текст је пропраћен екстензивним критичким апаратом, снабдевен је списком објављених и необјављених историјских извора и релевантне литературе и пропраћен је картама и ликовним прилозима којима се читаоцима олакшава сналажење у простору и илуструју основни појмови у тексту.

Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације је област која је у позном средњем веку називана *Temesköz* („Прекотамишје“) и која се, упркос називу, односи на цео Банат. Назив „Банат“ је настао у

XVIII веку. После продора Османлија у југоисточну Европу Банат је постао гранична област која је заједно са Београдом чинила прву линију одбране Угарске. Излазак Османлија на доњи ток Дунава поклопио се са доласком Матије Хуњадија – Корвина на власт. Син победника над Турцима код Београда 1456. био је потпуно свестан колику и какву опасност они представљају по Угарску и почео је опсежну реорганизацију одбрамбеног система у чијем средишту се налазило „Прекотамишје“. Зато предмет дисертације представљају политичке, привредне, друштвене и демографске промене у Банату за време владавине Матије Корвина (1458 – 1490). Кључни тренутак од којег је почела реорганизација била је похара Великог Варадина од стране Али – бега Михалоглуа 1474. године. После овог шока Угарска је прешла у фазу активне одбране којој циљ није био освајање територија или протеривање Турака уз Европе, него заштита границе путем пустошења области јужно од Дунава и привлачења становништва ради насељавања. Циљ дисертације је да прикаже обим и врсту промена које су се догодиле у Банату током реорганизације одбрамбеног система.

Основне хипотезе у истраживању

Докторант Иванов је пошао од основне тезе да је значај Прекотамишја био спознат још у доба краља Жигмунда Луксембурга (1387 – 1437). Ипак, краљ Жигмунд се више ослањао на појас вазалних држава на јужним границама Угарске које су Османлијама затварале приступ Угарској. Пад Цариграда 1453. и Србије 1459. уклонио је ове препреке и јужна Угарска је постала изложена упадима акинџија. Срем и Банат су претрпели велика разарања и депопулацију која је могла да се надокнади само масовним пресељењем становништва из области јужно од Дунава. Ову хипотезу докторант Иванов је доказао позивањем на наративне и дипломатичке изворе.

Друга хипотеза коју је кандидат успешно доказао тиче се система одбране границе. Реорганизација одбране после разарања Великог Варадина поред осталог обухватала је и изградњу система утврђења у два појаса. На самој граници налазиле су се тврђаве које су имале мале посаде чији број и састав је могао да издржи напад док не стигне помоћ коњице која је била стационирана у другом, позадинском појасу утврђења. Овај систем се показао као толико делотворан, да је могао да служи и као средство за противнапад.

Осим подизања утврђења, реформе краља Матије тицале су се и управе. Јужна граница је 1479. претворена у генерални капетанат са седиштем у Темишвару. Јурисдикција генералног капетана је обухватала источну Славонију, Срем и цео Банат, а он је редовно био и тамишки жупан. Према мишљењу докторанта Иванова, основни разлози за ову акумулацију дужности и овлашћења су били чињеница да је темишварски део Баната био најбогатији и што су Турци највећи број напада усмерили према овој области. Додатни разлог је видео и у чињеници потврђеној у изворима да је генерални капетан у случају потребе могао лако да помогне угарској посади у Београду.

Демографске промене у Банату чине једну од кључних делова тезе. Пошто је етничку припадност тешко утврдити на основу личног имена које је најчешће календарског порекла, аутор је пошао од тезе да су постојање и рад Православне цркве један од најчвршћих показатеља обима и дубине етничких и демографских промена у Банату. Краљ Матија је проценио да се опустошени крајеви могу поново населити само приливом српског становништва из области јужно од Дунава које су Турци већ били заузели. Други извор колонизације чинили су Власи из карпатског басена. У оба случаја радило се о православном становништву и краљ је морао да им да одређене привилегије да би их задржао у Банату.

Опис садржаја тезе

Дисертација је подељена на *Увод* (1 – 28), *Поднебље и жупаније* (29 – 44), *Банат – погранична област Угарске* (45 – 184), *Насеља* (185 – 291), *Становништво* (292 – 360), *Приреда и саобраћај* (361 – 385), *Закључак* (386 – 400), *Библиографија* (401 – 418), *Прилози* (419 – 445).

После Увода у коме се бавио изворима и релевантном литературом, аутор је тезу започео описом поднебља и угарских жупанија у XV веку на простору који покрива теза. Расветлио је порекло имена и време од којег је почело да се употребљава, промене у топографији и њихов одраз у картографији новог и модерног доба. Други део поглавља бави се жупанијском организацијом у Угарској и самом Банату.

Поглавље *Банат – погранична област Угарске* садржи преглед политичке историје Угарске са посебним освртом на Банат. Аутор разматра одбрамбену политику краља

Жигмунда, покушај преласка у противнапад за време крсташког рата 1444. и 1448. године који је извео Јован Хуњади и који су у великој мери ангажовали војне капацитете жупанија у данашњем Банату. Највећи део поглавља разматра војне и политичке реформе краља Матије које су се тикале Баната.

Поглавље *Насеља* садржи студију о насељима у Банату током XV века. Аутор их је класификовао у групе *градови, трговишта и села*. Док градови имају типску организацију и положај у односу на краља, уочена је разлика у пореклу и положају трговишта у планинском Банату, Подунављу, Поморишју, Потисју и онима у сливу Тамиша и Бегеја. У ово поглавље ушла су и разматрања о краљевским, властеоским и црквеним поседима у Банату.

У поглављу *Становништво* докторант Иванов се бави етничком структуром Баната, односно променама које је донела колонизација подручја у време краља Матије. Осим највећих етничких група Мађара, Влаха и Срба, аутор је посебно разматрао и мањинске групе Печенега, Кумана, Секеља, Немаца и Рома. Посебну пажњу аутор је посветио Црквама – православној и римокатоличкој, као и значајном питању настанка и развоја култа св. Јована Капистрана.

Поглавље *Привреда и саобраћај* садржи одвојена разматрања сеоске (пољопривреда и сточарство) и урбане привреде (занатство и трговина), као и одељак о сувоземним и речним путевима.

Основни резултати и научни допринос

У сваком од наведених поглавља докторант Иванов је направио искорак у односу на досадашња знања. Осим на заснованости у релевантној литератури и објављеним историјским изворима, овај напредак почивана увиду у неиздату грађу Мађарског националног архива (MagyarNemzetiLevéltár) која је постала доступна путем портала Arcanum. Ова чињеница је од огромног значаја за тезу зато што је Мађарски национални архив 2012. објединио свој фонд са архивама локалних жупанија. На тај начин је грађа жупанијских архива која је до тада била тешко доступна, стављена на располагање науци и ово је докторант Иванов искористио на најбољи начин.

Ослањајући се на изворе Александар Иванов је показао настанак и развој угарског одбрамбеног система на јужним границама. За то је било потребно направити осврт на политику краљева Жигмунда, Алберта и Ладислава која се заснивала на помоћи савезницима јужно од Саве и Дунава. Још пре него што су Османлије уклониле овај заштитни бедем, угарске власти су почеле да на левој обали Дунава подижу утврђења. Краљ Жигмунд је њихово подизање и управу препустио Филипу де Сколарису и другим поверљивим личностима из свог окружења, па чак и Тевтонском витешком реду. Одбрана јужних граница је морала да буде подигнута на виши ниво после пада Србије 1459. године, али ни тада није могла да заустави пљачку Великог Варадина 1474. године. Тек после овог догађаја Мађари су предузели опсежне реформе на јужној граници са ослоном на Београд.

Иако је политички део тезе углавном писан на основу савремене релевантне литературе, докторант Иванов је у њему понудио ново гледање на једини забележени покушај Српске деспотовине да се у априлу 1457. прошири на леву обалу Дунава, на хронологију турског напада на Срем и Банат 1463. године, као и на време када је краљ Матија дао деспотску титулу Вуку Гргуревићу. Такође, понудио је нов поглед на места у које је пресељавано српско становништво које је напуштало Турску, као и на битку код Бечеја 1482. године.

Своје домете теза је достигла у поглављу *Насеља* у коме се истичу како метод рада на необјављеним изворима, тако и опрезност и критичност којом аутор изводи закључак. Иако је појам правни појам *civitas* обухватао слободне краљевске градове, Иванов је уочио да се у изворима он примењује на различите типове насеља од којих неки нису задовољавали ни један од критеријума за град (Чанад, Велики Варадин). На основу објављене и необјављене грађе реконструисао је управљачку структуру карактеристичну за градове, као и промене у правном статусу. Опрезност у закључивању може да се види приликом реконструкције броја становника у појединим градовима на основу броја цркава, где је као основни критеријум узео процену да једна црква може да прими 300 – 360 верника. Тако је закључио да је у Темишвару почетком XV века живело између 2100 и 2500 становника римокатоличке вероисповести. Овом броју треба додати и Влахе и досељене Србе након пада Деспотовине. Аутор је закључио да је развоју банатских градова шкодило то што су се нашли у зони сукоба две моћне државе, посебно када је

1459. пала Српска деспотовина и Банат постао непосредно изложен нападима Османлија. Посебно је страдао некада богати и напредни Ковин, који су за време владавине краља Матије Османлије заузимали чак три пута. Упркос томе што су становници овог града и у време Матије Корвина сачували привилегије које им је дао краљ Жигмунд, њихово насеље више никада није досегло некадашњи значај. Међутим, велико опадање банатских градова је наступило тек после турског освајања у XVI веку, када турски пописи Темишвара и Чанада сведоче о великом паду броја становника, који се може објаснити превасходно иселјавањем католичког становништва које није желело да живи под муслиманском влашћу.

Посебан предмет пажње су трговишта и села. Направљен је детаљна анализа трговишта по областима које се дели Банат, праћен прецизном убицацијом и описом, уз уочавање регионалних особености. Сличан поступак аутор је применио и за села, владеоске и црквене поседе. Иако се и овај део ослања на релевантну литературу, његов највећи део чини истраживање на необјављеној грађи Мађарског националног архива. Ова чињеница је од двоструког значаја за тезу, најпре зато што је аутор дао преглед насеобина у целом Банату на једном месту и зато што је у истраживање увео историјске изворе који, ако и нису били потпуно непознати, до сада нису били коришћени за ове сврхе.

Свој врхунац теза је достигла у поглављу *Становништво* у којем се прате демографска кретања и верске прилике. Све карактеристике истраживачког метода и критичког приступа изворима, дошли су до изражаја у овом делу тезе. Александар Иванов је презентирао слику етнички разнобојне области и демографских промена насталих због њеног пустошења од стране Османлија. Као један од основних критеријума за утврђивање етничког порекла служила му је вероисповест, али пословично опрезан аутор је одбио да до краја идентификује све Словене као православне и све римокатолике као Мађаре. Оштрину свог критичког метода аутор је показао у најситнијим детаљима, као што је, на пример, била анализа купопродајног уговора за једну кућу у Карансебешу, где је име једног од учесника најпре наведено уз латински придев *carnifex*, а потом уз мађарску именицу *Mezarus*.

Насељавање Срба у Банату је вршено првенствено због потребе да се оживи и оснажи граница према Османлијама. Због тога су и централне и локалне власти привремено

ослобађале досељенике плаћања десетине римокатоличкој цркви, упркос незадовољству које је то изазивало код римокатоличког свештенства. Потреба да се ревитализује граница је била толико снажна да је угарски краљ је молио папу да му, како би могао да насели крајеве опустеле због турских упада, допусти да људе ухваћена непријатељској територији може да силом да доведе у своју државу. Друга могућност је била да их држи у ропству, и то све зато што сунеки од његових заповедника одбијали да узимају људе у плен. Поједини властелини у Банату су ризиковали интердикт због тога што су своје кметове ослободили десетине коју је чанадски епископ желео да им наплати. Аутор је предложио да група православних хришћана из околине Липове буде идентификован као Срби који су одржали своје исповедање упркос притисцима још од времена Лудвига Анжујског и Жигмунда Луксембурга. Као један од разлога за успешан отпор православних Словена из околине Липове, аутор је навео и присуство српске властеле у Вилагошу.

Срби су се, и као властела и као кметови, врло доброуклопили у феудално друштво Угарске, и нема никаквог трага да су настојали дастворе неку етничку аутономију по узору на Влахе. Влашко становништво је било особито бројно у планинском Банату, али је и оно почело да се у XV веку спуштау равницу. Влашко становништво је било бројно у крајевима који су били источно од линије која се од Липове спуштала на југ ка Темишвару, а одатле кадоњем току Караша и Храму.

Поред ова три најбројније етничке заједнице, чији припадници и данасчине већину становника Баната, у дисертацији се помињу и мање етничке заједнице, попут Печенега и Кумана у северозападном Банату, Немаца у Карансебешу и Карану и, врло јевероватно, Чанаду, као и Рома, за које се зна да су у другој половини XV векаживели у Потисју и Поморишју.

Са узмицањем мађарског становништва, узмицала је и католичка црква напростору Чанадске бискупије која највећим делом покрива Банат. Упркос томе што је до краја владавине краља Матије јужна граница постала знатно безбеднија, ниједан од фрањевачких манастира који су основани у XIV веку, а потом били уништени турским упадима у Угарску, није био обновљен. На том простору су, нарочито јужно од Тамиша, никли бројни православни манастири. Аутор је закључио да се поновна словенизација Баната и са њом уско повезано јачање православне вере догодило на местима где су се

налазили поседи српске властеле попут Белмужевића и Јакшића, или где је раније било српских досељеника, као у јужном Банату и на некадашњим деспотским поседима у Торонталској жупанији. Коначно, на основу необјављене грађе и релевантне литературе, докторант Иванов је реконструисао зоне веће густине насељености у Банату. Густина насељености је расла када се крене од Дунава према Моришу, да би била највећа између река Мориша и Бегеја. Разлог за ову појаву је, осим у плодности земљишта између ових река, нашао и у чињеници да је земљиште у крашовској жупанији брдовито и непогодно за већи број становника, а већи део ковинске жупаније је чинила данашња Делиблатска пешчара која је тада била много шира.

Закључак

Докторска дисертација Александра Иванова *Банат у доба краља Матије Корвина (1458 – 1490)* представља оригиналан научни рад пре свега због снажне утемељености у изворни материјал. Не занемарујући достигнућа претходних истраживача и ослањајући се на аналитички метод у раду са изворима, кандидат је успео да готово у свим областима које је дотакао понуди ново тумачење или поглед. Имајући ово у виду Комисија предлаже Већу да одобри усмену одбрану ове докторске дисертације. Комисија задржава право да неке мање примедбе упуту кандидату приликом усмене одбране.

У Београду,
22. март 2017.

др Смиља Марјановић – Душанић, ред. професор

др Милош Антоновић, ванр. професор, ментор

др Александар Крстић, научни сарадник